

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÚJ JELENSÉGEK A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI BRAIN DRAIN FOLYAMATOKBAN

TAMÁSI PÉTER

A kelet-közép-európai országokban végbement változások új megközelítést igényelnek a brain drain kérdéskörével kapcsolatban. A felmerülő problémák két fő csoportra oszthatók. Az első csoport az **adatok hiányával**, a másik a **brain drain fogalom értelmének a változásával** kapcsolatos.

Adathiány

Az adatokkal kapcsolatban az alapvető problémát az okozza, hogy a rendszerváltás óta megszűnt a külföldi munkavállalás engedélyeztetése, és ennek következtében nincs erre vonatkozó központi statisztikai nyilvántartás. Ezeket az adatokat így csak azokon a munkahelyeken lehet beszerezni, ahonnan a kutatók, mérnökök, oktatók, orvosok eltávoznak. E munkahelyek teljes körű felmérése pedig szinte lehetetlen feladat. De még ha fel is lehetne mérni az összes munkahelyet, akkor is kimaradnának azok, akik az egyetem elvégzése után itthoni elhelyezkedés nélkül mennek külföldre dolgozni vagy hosszabb ösztöndíjra, s azután már nem térnek vissza. Kimaradnának a számbavételből azok is, akik nem nyilvántartott munkanélküliként távoznak külföldre. S ha nem tudjuk, hogy mennyien és milyen megfontolásból hagyják el az országot, s hogy mik a szándékaik a jövőre nézve: csak átmenetinek szánják-e a kinttartózkodást vagy véglegesnek, akkor igen nehéz megbízhatóan bármit is mondani az értelmiség elvándorlásáról.

Ezért is tűztük ki célul, hogy kutatást indítunk annak vizsgálatára, valójában a magyar kutatótársadalom milyen hányada hagyja el az országot, él külföldön, milyen hosszú ideig tartózkodik kinn, szándékában áll-e visszajönni, mennyien jöttek vissza az elmúlt időszakban. Kíváncsiak vagyunk arra is, hogy mi készteti e kutatókat az ország elhagyására, s melyek azok a motivációk, amelyek visszatérésre ösztönöznek. Ezek vizsgálata annál inkább is indokolt, mivel a brain drain komoly veszteségeket okozhat a „kibocsátó” ország számára.

A veszteségek

A brain drain okozta veszteségeket két fő csoportra oszthatjuk: (1) a **képzési költségek** és (2) a **szellemi kapacitásnak mint értékteremtőnek az elvesztése**. A képzési költségek további három kategóriába sorolhatók. Az elsőbe azok a költségek tartoznak, amelyeket az egyén maga viselt; a másodikba azok, amelyeket az egyén családja fedezett; s végül a harmadik kategóriát azok a költségek alkotják, amelyek fedezetét a társadalom biztosította. A képzési költség szakterületenként és országonként más és más. A három említett költségkategória aránya országonként és oktatási formánként úgyszintén változik. Egy adott ország számára az itt említett költségkategóriák közül csak a társadalom által fedezett képzési költség kezelhető veszteségként.

A veszteségek másik fő csoportja a szellemi kapacitásnak mint értékteremtőnek az elvesztése. Ez teljes egészében veszteség, ha az illető nem tart szoros kapcsolatot országával, illetve ha egy idő után nem tér haza. Ha kapcsolatot tart korábbi hazájával vagy visszatér, akkor nem is beszélhetünk brain drainról, sőt ez pozitív hatással jár: új nézetekkel ismerkedik, másfajta gondolkodást is elsajátít, új kapcsolatokat létesít stb. A tudósok—kutatók nemzetközi mozgása évszázadok óta tapasztalható természetes jelenség, amely következik a tudomány nemzetközi

jellegéből. Ha azonban egy tudós vagy kutató hazájától elszakad, akkor szellemi kapacitásának elvesztése alapvetően két területen nyilvánulhat meg: (a) **potenciális fejlődésbeli veszteségben**, és (b) **potenciális exportbevétel-kiesésben**. Potenciális fejlődésbeli veszteséggként kell kezelni minden olyan szellemi terméket, amely az ország hasznára válhat akár szellemi (oktatáson, kutatáson, eljárás- vagy módszerváltoztatáson stb. keresztül), akár tárgyiasult formában. Potenciális exportbevétel-kiesésről beszélhetünk például olyan esetben, amikor a külföldre távozott világszabadalmat hoz létre, s ennek bevételeitől az őt kiképző ország elesik.

A brain drain értelmének változása

A másik problémakör a **brain drain fogalom értelmének, illetve értelmezésének a változása**. Bár mint definíció vitatható, a hagyományos felfogást mégis jól tükrözi az UNESCO-nak a 60-as évek végén publikált megfogalmazása, miszerint „a brain draint úgy lehet meghatározni, mint az országok közötti tudományos kapcsolatok nem természetes formáját, amelyet a fejlett országokba irányuló egyirányú migrációs hullám jellemez. Közvetlen kiváltó oka a fogadó ország azon törekvése, hogy a lehető leggyorsabban és legolcsóbban szerezzen értéktermelő intellektuális tőkét.”

Tegyük még hozzá, hogy csak akkor van szó brain drainről, ha az egyén az **országa érdekei ellenére** hagyja el az országot. Mert nehezen tekinthető brain drainnek, ha túlképzés vagy munkanélküliség miatt távozik valaki, jóllehet a képzési költség így is elvész. De ez a veszteség akkor is fennáll, ha otthon marad és nem talál magának megfelelő munkát. További problémákat vetnek fel az értelmezés terén azok az esetek, amelyek a belső (országon belüli) értelmiségi migráció körébe sorolhatók. A belső értelmiségi migráció egy része természetesen nem brain drain eset, csupán egyik területről a másikra, egy jobban fizető helyre távoznak — többnyire oktatók és kutatók. Egy másik része azonban a brain drain körébe tartozik. Ilyenkor a kutató el sem hagyja az országot, szellemi kapacitása mégsem az ország számára hasznosul.

Az elmúlt időszak változásainak elemzése alapján megállapítható, hogy a brain drain fogalmának értelmezési problémái alapvetően a világgazdasági **globalizációra** és annak következményeire vezethetők vissza.

Nézzük meg, milyen **új jelenségek** jöttek létre a globalizáció hatására Kelet-Közép-Európában?

Elsőként talán azt említhetjük, amikor **valakit itthon képeznek és itthon dolgozik, de Magyarországon bejegyzett multinacionális vagy külföldi cégnek**. Itt ugyan különböző adók és fogyasztás formájában a megtermelt érték egy minimális része itthon marad, de az érték döntő része természetesen az alkalmazó cégé. Neki érdemesebb a szellemi kapacitást itt helyben foglalkoztatni, mert a személyi és működési költségek így alacsonyabbak, mint a nálunk fejlettebb országokban.

Egy másik verzió, amikor **valakit itthon képeznek, magyar területről dolgozik egy nemzetközi számítógéphálózaton keresztül külföldi cég részére**. A helyzet ilyenkor hasonló az előzőhöz, bár itt már az adóbevételei is kisebb, mint az előző esetben.

Van olyan eset is, hogy valaki „**vegyes**” **képzésben részesül**, például az egyetemet itthon végzi, de a Ph. D.-jét valamelyik fejlett nyugati országban szerzi meg. Ha ezek után „**brain drain eset**” lesz belőle, akkor itt kisebb lesz az oktatási költségvesztés, ha viszont **itthon dolgozik hazai értékeket létrehozva**, akkor ez Magyarország számára előnyös, hiszen az illető képzésének egy részét nem az ország fedezte. (Lehet persze, hogy ez nem a másik országra hárult, hanem a szülőkre.)

Egyre gyakrabban hallani arról is, hogy jó nevű nemzetközi cégek tehetséges **középkorú fiatalokat keresnek, akiket azután kinti egyetemen képeznek ki**. Mivel ezeknek a fiataloknak a baráti és kapcsolati köre is kinn alakul ki, nem valószínű, hogy a képzés után visszatérnek. Itt ugyan a felsőfokú képzés költsége Magyarország számára nem veszteség, de a **tehetséges fiatal**

szellemi kapacitása határozottan az — és ez adott esetben sokkal nagyobb értéket képviselhet, mint maga a képzési költség.

Vannak példák „fordított brain drainre” is. Ide tartozik például, amikor egy magyar állampolgárt valamelyik fejlett országban képeznek ki, és mégis Magyarországon hoz létre értéket. És ide sorolhatók azok is, akik a fejlett országok állampolgárai, de Magyarországra jönnek dolgozni. Természetesen mindkét csoport esetében csak akkor beszélhetünk „fordított brain drainről”, ha nem külföldi tulajdonú vagy multinacionális cégnek dolgoznak.

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy Magyarország nemcsak „kibocsátó”, hanem a nála fejlettebb országok polgárai számára **egyben fogadó ország is**.

Az értelmiségi migráció e folyamatait tapasztalva felvetődik a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán ezzel az üggyel mint problémával foglalkozni. Hiszen az elmenők helyébe jönnek mások, van a fejlettebb országokból Magyarországra irányuló mozgás is, és van arra is példa, hogy fejlettebb országban képzett magyar állampolgárok itthon hoznak létre értéket. Nem egyszerűen egy elkerülhetetlen objektív folyamatról van-e inkább szó, amely a globalizációval együtt jár?

Bár voltak időszakok, amikor a brain draint tudatosan elősegítették (például bevándorlási törvények módosításával), jelenleg alapvetően egy objektív folyamatról van szó. De a kérdés lényege az, hogy ezzel a folyamattal ki jár jól és ki lesz a vesztese? A statisztikai hiányosságok miatt jelenleg fogalmunk sincs róla, hogy az országot elhagyó és az ide érkező értelmiségiek száma hogyan aránylik egymáshoz. De még ha a számokkal tisztában is lennénk, akkor sem tudunk egy igen fontos tényezőt: a **minőséget**. Nehéz lenne megmondani, hogy egy *Gábor Dénes*, *Neumann János*, *Szilárd Leó* vagy *Teller Ede* képességű tudós elvesztését hány értelmiségi bevándorló tudja ellensúlyozni. Persze az is kérdés, hogy e világhírű magyar elmék a rosszabb magyar körülmények között is elérték volna-e ugyanazt az eredményt.

De térjünk vissza a jelenlegi folyamatokhoz. A magyar agykapacitás egy részének elvándorlását tapasztalva számos jó ötlet hangzik el arra vonatkozóan, hogyan lehetne a tehetséges embereket itthon tartani. Ilyenek például a különböző ipari, innovációs vagy infoparkok létrehozása. Bár mindezekre szükség van az ország fejlődése szempontjából, és hozzájárulhatnak a tehetséges emberek itthontartásához, az itt leírtakból látható, hogy a **tehetségek itthontartása nem jelenti egyértelműen azt, hogy szellemi kapacitásukat nem veszítjük el**.

A brain drain okozta veszteségek csak úgy mérsékelhetők, ha csökkennek az országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségek, ezáltal javulnak az élet- és munkakörülmények, továbbá ha az oktatás és a kutatás kiemelt szerepet kap a gazdaságfejlesztési stratégiában.